

Küresel Barbarlık Ahlakı ve Modern Kökenleri: Toplumsal Çözülme, Çürüme ve Açmazın Müzminleşmesi

Global Barbarism Morality And Modern Bases: Obstinacy Of Social Disintegration, Corruption And Dilemma

Ertan Eğribel

Özet: Her yeni düzen önerisi ve değişim aynı zamanda yeni bir ahlakın da savunuculuğudur. Sosyolojinin ortaya çıktığı XIX. yüzyılda modern toplumsal değişme anlayışıyla ilişkili, geleneksel düzene ve değerlerine karşıt, yeni bir tarihten, yeni bir ahlaktan (adalet, eşitlik, özgürlük, kardeşlik vb.) söz edilmiştir. Modern uygarlık değerleri ile Batı-dışı toplumların kimliği arasındaki farklılık ve ortaklık da bu düzeyde tanımlanmıştır. Marx yabancılaşmanın, yozlaşmanın *aşılması konusunda Aydınlanma düşüncesiyle bağlantılı* devrimci-sosyalist toplumsal değişme anlayışını savunmaktadır. Batı muhafazakarlığının anti-sosyalist, anti-Marxist olması bu nedenledir. Marxizm kapitalist toplumda insanın kendine ve dünyaya yabancılaşmanın en son kerteye vardığını belirterek yeni düzenin ilişkilerini aşmak gerektiğini sosyalizm anlayışı ile temellendirmiştir. Bu aynı zamanda komünist ahlakın, yeni insan anlayışının da temelidir.

Anahtar Kelimeler: Marx, Ahlak, Sosyalizm, Batı

Abstract: Every new order suggestion and change also are the defence of a new moral. In XIXth century sociology appeared, a new date, a new morality(justice, equality, freedom, brotherhood etc) is expressed which are opposite of traditional order and its values, related to social change comprehension. The difference between modern civilization values and identities of non-western societies and mutuality is identified in this level. Marx defends revolutionist-socialist social change comprehension related to enlightenment thought about exceeding the alienation, corruption. This is why western conservatism is anti-socialist, anti-Marxist. Through expressing that in capitalist societies the people's alienation from themselves and the World is at the last level, marxism is based the necessity of exceeding the relations of new order on socialism understanding. This is also base of comunist moral and new people understanding.

Key Words: Marx, Morality, Socialism, West

Doğu-Batı çatışmasında taraf olmak, yayılmacılık, geleneksel ilişkilerden bağımsızlaşma veya denetim kurma isteği, soygun ve sömürü, gayri-insani ilişkiler, toplumsal çözülme, uygarlıkların tahribi ve yıkımı Batı kimliğinin, daha dar ve güncel anlamda Amerikan kimliğinin bir özelliğidir. Batı günümüzde kendi konumu ve çıkarları açısından toplumlar arası ilişkilerde bu yönde belli sonuçlar çıkarma çabasındadır. Sosyolojinin kuruluş döneminde XIX. yüzyıl Batı sorunları ve koşulları açıklamaları belirlemiştir.¹ Batı kendi içindeki çelişkilerin dünya egemenliği çerçevesinde endüstri ilişkileri ve bilimin sağlayacağı imkanlarla aşılacağı konusunda iyimserdir. Batı'nın sorunları çözüldüğünde Doğu'nun da sorunlarının ortadan kalkacağı görüşü egemendir. Modernleşmenin getirdiği yeni farklılaşma ve çatışmalar, açıklamada ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar, bilime ve toplum güçlerine duyulan inançla veya geleceğe yönelik yeni bir ahlak anlayışıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Batı sosyalizm anlayışının Batı'yı aşacak biçimde etkili bir güç olmasında geleceğe yönelik iyimserliğin önemli bir rolü vardır. XIX. yüzyıl Batı toplum modeli ve toplumsal değişme anlayışı içinde sorunların çözüleceği yönünde güçlü bir eğilim söz konusudur. Batı'nın evrenselliği temsil ettiği söylenmektedir. Batı toplum düzeni Batı dışı toplumların gelecekte alacağı kaçınılmaz bir biçim olarak tanıtılmıştır. Toplumsal gelişme, ilerleme, geleneksel ilişkilerin tasfiyesi istikrarlı bir düzenin ve değerler dizisinin gereği olarak görülmektedir. Bu nedenle XIX. yüzyılda yeni toplum modeli ve düzeni öne çıkarılmış, Amerika'nın keşfi ve uygarlık yıkımı dünya egemenlik düzenini hazırlayan bir

¹ Yeni ilişkilerle Batı-dışı toplumlar geleneksel-despot toplumlar olarak dışlanırken, Batı içinde de Batı eleştirisi eksik olmamıştır. Batı içi bu eleştirinin önemli bir değeri vardır. Bu açıdan Sezgin Kızılcılık'ın başlattığı bir dizi aracılığıyla çabasını övmek gerekir. Sezgin Kızılcılık'ın 10 cilt olarak tasarladığı "Batı Barbarlığı" dizisi Modern Çağ'ın olumsuzlukları üzerinde duran Batı düşünürleri ve sosyologlarının görüşlerinden yola çıkarak Batı'nın kendi içindeki tartışmaları bize kendi yorumuyla tanıtmaktadır. Bunun sadece sosyoloji değil, Türkiye'de "Garbiyat" çalışmaları açısından da çok önemli olduğunu, Sezgin Kızılcılık'ın tek başına böyle büyük bir görevi üstlendiğini söylemeden geçmek mümkün değildir. Sezgin Kızılcılık, *Batı Barbarlığı-1 (Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine)*, Anı Yayınları, Ankara, 2011.

olay olarak değerlendirilmiştir. Yeni Çağ yeni bir dönemi belirtmesine rağmen eski ve yeni ilişkiler yan yanadır. Amerika'nın keşfi sonrası Batı'ya akan zenginlik geleneksel ilişkiler düzeni içinde ek bir zenginlik olarak görülmüştür. Yeni ilişkilerin bir düzen haline gelmesi, geleneksel ilişki ve ayrıcalıkların tasfiyesi yüzlerce yıl sonradır. Fransız Devrimi ve değerleri bu açıdan önemlidir. Batı, Amerika'nın keşfi ve Okyanuslara dayalı yeni yol sistemi ile Doğu-Batı ilişkileri ve çatışması dışında yeni imkanlara kavuşmuştur. Ancak bunun geleneksel Doğu toplumlarını kapsayan dünya egemenliği haline gelmesi XIX. yüzyılda mümkün olmuştur. Bu nedenle Amerikan uygarlıklarının yıkımı, düzenin tahribi, keşifte rol olan kesimlerin özellikleri, diğer deyişle yeni ilişkiler düzeninin öncülerinin kimliği düzenin işleyişinin açıklanmasında önemli değildir. Burjuvazinin, eski düzen içinde çizgi-dışı görülen kıyıcılık, yıkıcılık, doğrudan şiddet, hiçbir değer tanımayan kimlik özellikleri yerine devrimcilik, akıl, düzen, istikrar, ilerleme, evrensellik gibi özellikleri öne çıkarılmıştır. Her ikisi arasında bağlantı kurulması iktisadi ilişkiler çerçevesindedir. Gerçekte iktisadi ilişkilerin ötesinde burjuvazinin kıyıcılığı, yayılmacılığı ile düzen, dengesizlik, ilerleme, kendi çıkarları dışında hiçbir değer tanımama, yıkıcılık, şiddet özellikleri arasında uyum ve süreklilik vardır.² Bu aynı zamanda küresel-barbarlık ahlakının da temelidir.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan dünya görüşleri, sosyalizm ve sosyoloji anlayışları yeni düzenle ilişkili bunalım/kriz döneminin ürünüdür. Böyle dönemlerde ahlakın tartışılmaması mümkün değildir. Esas ilgiyi bu bunalıma ve bunalımın aşılmasına, diğer deyişle başlangıcına yöneltmek gerekir. Bu bunalımın kaynağı Batı'da çizgi-dışı nüfusun Amerika'nın keşfi ile başlayan olaylar sonucu elde ettiği üstünlükle Doğu-Batı ilişkilerde Batı lehine yeni bir düzenin kurucusu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sınıf Batı dünya egemenliğine bir düzen niteliği kazandırmış olsa bile yıkıcılık özelliği devam etmektedir. Günümüzde Amerika'nın keşfi sonrasında eski Amerikan uygarlıklarının yıkımının ötesinde, Doğu-Batı çatışması içinde tarihi tecrübeye sahip geleneksel Doğu uygarlıklarının bozulması, çürümesi ile karşı karşıyayız. Batı kendi insanlık birikimini de çürüterek dünya çapında bir yıkımı gerçekleştirmektedir. Batı'da Yeni Çağda verilen düzen ilişkileri içinde çizgi-dışı görülen kesimlerin Amerika'da yerli halkları bire kadar kırarak gerçekleştirdikleri başarı ile Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi birbiriyle ilişkili, eşzamanlı iki olay olarak modernleşmenin kaynağını oluşturmuştur. Amerikan yerli uygarlıklarının yıkımı ile geleneksel Doğu uygarlıklarının modernleşmesi aynı olayın değişik iki yüzüdür. Birinde doğrudan, açık yıkım gerçekleştirilirken, diğerinde toplumsal değişme anlayışına dayalı olarak geleneksel düzenin çözülmesi amaçlanmıştır. Geleneksel Doğu uygarlıklarının Batılılaşması, eski Amerika uygarlıklarından farklı olarak coğrafi olarak Batı'ya

² Günümüzde iktisadın üstünlüğü, toplum sınıfları ile ilişkili iktisadi açıklamalar önemli olmaktan çıkmıştır. Ancak Batı ilişkiler üzerinde denetimden, üstünlüğünden vazgeçmemiştir.

katılmak olmamış, eski kimlik özellikleri ve geleneksel düzenin işleyişi bozularak da olsa varlığını sürdürmüştür. Amerika'nın keşfi sonrası buradan elde edilen imkanlara dayalı olarak geleneksel Doğu uygarlıkları ile kurulan dünya egemenlik ilişkisi XIX. yüzyılda düzen niteliği kazanmıştır. Yeni düzenin özelliği Batı dünya egemenliği içinde istikrar ve yıkımın birlikteliğidir. Günümüzde modernleşme sürecinin sınırına varması ile yeni küresel-barbarlık dönemine geçişin ifadesi olan ahlakın sefaleti gündelik yaşantı içinde etkisini bütün yönleriyle hissettirmektedir. Günümüz küresel-barbarlık ahlakının geçerli olan ilkesi "ne olsa gider" şiarıdır. Bu Küresel-Barbarlık Çağı'na giriş Doğu-Batı çatışması içinde yeni bir aşamayı, sıçramayı değil, tarihten bağımsızlaşmayı belirtmektedir. "Ne olsa gider" ilkesinden anlaşılması gereken her türlü gerçekten, değerden kaçıştır. Bunu insanlığın özgürleşmesi, yeni bir insan, yeni bir ahlak anlayışının ortaya çıkması olarak değerlendiremeyiz.

XIX. yüzyılda Batı içinde hem sınıflar arası, hem de toplumlar arası öncülük çekişmesinin dünya tarihini belirlediği görüşü, bu bunalımın Batı sorunlarının çözümünü ortadan kalkacağı yönünde yaygın bir kaniya neden olmuştur. Aydınlanmaya karşı eleştirel görüşler olsa da bunlar ağırlık kazanmamıştır. Ancak soru(n) önemlidir. Dijon Akademisi tarafından başlatılan bir yarışmada sorulan sorunun ürünü olan Rousseau'nun *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* adlı çalışması soru ile Rousseau'nun adını bütünleştirecektir. Rousseau "bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir?" sorusuna verdiği "hayır" cevabıyla felsefeye yeni bir sorun kazandırmıştır. Soru, dönemin iyimser anlayışına uygun değildir. Sadece soru değil Rousseau'nun soruya verdiği, "bilimler ve sanatlardaki ilerleme ahlâkımızı bozulmasına neden oldu" olumsuz cevabı da tartışmayı kışkırtıcıdır.³ Burada yapılan bilimi yermek değildir, ahlaki savunmaktır. Bilim adamlarının bilime atfettiği değerden daha fazlasını ahlaka atfetmektedir. Bilimin egemenliğini (1740'lı yıllarda, kralın mutlak egemenliği olduğu dönemde bu egemenliği gizlediği için) bu yönü ile eleştirmiştir. Kralın tahtını bilimin ve eğlenceli sanatın güçlendirdiğini belirtir. Bu yönde yönetimin eleştiri açısından bilim, sanat, edebiyatı eleştirerek ahlaki öne çıkarır. Ahlakın yoğun ve gösterişle beraber yürümediğini, kaba servetin, zevkin, gösterişin insanlığın gelişmesi önünde olumsuz unsurlar olduğunu ve ahlakın olağanüstü ruhsal bir güce dayandığını belirtir.⁴ Rousseau'nun temellendirdiği fikirler, daha sonra ortaya

³ Jean-Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler*, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 2007.

⁴ Rousseau'nun dönemin kralının otoritesini sarsmak için söylediği öyle şeyler vardır ki bugün bunları akıldan bile geçirmek bile akla zarardır. Bağlamından koparıldığında bu görüşler sıradan, bilim, sanat, edebiyat düşmanlığı haline dönüşür. Esas tartışma, yanlışlıklar kendi teorik (doğal hukuk-toplum sözleşmesi gibi) bağlamı üzerinden yapılmalıdır. Esas bu açıdan görüşü tartışılmalıdır. "Bilime ve sanata hayır"ını özetlersek, insan ilkçağda sadelik içinde, tanrı ile iç içe, rahat bir yaşam sürerken, tanrılarını terk etti, kötülük, lüks arttı, bilim ve sanat

çıkacak burjuva iktidarının ve düzeninin doğrulanmasından öteye gitmemiştir. Esas ilgi bu yönde yazdığı kitaplara yöneliktir. Ahlaki ve meşru olarak gördüğü kadim “Doğal Haklar-Toplum Sözleşmesi” görüşü yeni siyasi-hukuki yönelişi tanımlamıştır. Rousseau’ya göre insan veya toplum doğasının değişmeyen özü (iyiye, güzele eğilimli “özgürlük istenci”) nedeniyle toplumsal değişme/düzen ile toplumun özü arasında uyumsuzluk vardır. Toplum, toplumsal sözleşme yoluyla yitirdiği doğal özgürlüğüne rağmen karşılığında her şeyin üzerinde sınırsız hak kazanmaktadır. Toplum ile uygarlık arasında uyumsuzluk kötülüklerin, eşitsizliklerin kaynağı, insanın doğasının bir gereğidir, önceden var olan bir eşitliğin bozulması değildir. Hukuk kuralları ve eğitim ile uyumlu, dengeli hale gelecektir. Hukuk kadar egemen olmamasına rağmen onlardan daha güçlü olan bilim, edebiyat ve sanatlar insanların özgürlük ruhunu söndürür. Bu görüşler dine dayalı doğal haklar görüşünü topluma dayalı doğal haklar anlayışına dönüştürdüğü için önemlidir. Ancak soru ve hüküm ortadadır. Bu nedenle Rousseau’nun açıklaması değil, bunun yerine sorduğu soru ve cevap (daha çok hüküm biçiminde) halen önemsenmektedir.⁵ Bugün modernleşme eleştirisi biçiminde önü-arkası söz konusu olmadan hüküm biçiminde (bir özdeyiş gibi) modern bilime ve tekniğe duyulan kuşkular, bilimin kendi varlığına yönelik kuşkuya ve reddetmeye dönüşmektedir. Gerçekte soruyu önemsemek, soruya değişik cevaplar vermek, başka türlü sormak mümkün olduğu gibi tartışmayı başka düzeyde sürdürmek de mümkündür. XIX. yüzyılda sosyoloji ve sosyalizm anlayışlarına temel olan da bu yönde bir çabadır. Marx eşitsizliklerin, sorunların kaynağında bilim ve teknikteki gelişmeleri değil, kapitalist soygun ve sömürünün işleyişi ve düzen haline gelmesini görmüştür. Bilim ve tekniğin gelişmesi insanlık için bir imkandır, burjuvazinin çıkarları bu gelişme önünde bir engele dönüşmüştür. İnsanı ahlakını bozan, ahlaklı olmaktan uzaklaştıran kapitalist düzenin kendisidir. “Makine kırıncılığı”nın değil, düzeni yıkmayı önermiştir. Bilime de büyük bir güven duymaktadır.

Batı’da geleneksel tarih anlayışının eleştirisi, yeni bir toplum anlayışının ortaya çıkması eleştirel, bütünsel bir açıklama gerektirmiştir. Yeni insan, yeni toplum

ahlak değerleri için zararlı hale geldi, tarihsel olarak uygarlığın gelişmesi içinde bunu örnekleri çoktur, iktidara bağlı gelişen bilim ve sanat zararlıdır, anlamsız bilgi insanı olumsuz etkiledi, sanat eserleri ahlaksız öğelerle doldu, bunlar ahlaksızlık yanında eşitsizliği de doğurdu. Değerli olan horlandı. Bilim ve sanat insanlardaki özgürlük duygusunu yok eder. Bilginin ahlak üzerinde olumlu hiçbir katkısı yoktur. Bilim ve sanatı doğuran bizim kötü yanlarımızdır. Bilim ve sanatla uğraşmalarına izin verilecek kimseler sayılı, birkaç kişi olmalıdır vb.

⁵ Rousseau kendisine ün kazandıran bu çalışmasını mantık ve düzen açısından yeterli bulmamakta, diğer çalışmaları arasında ölçü, uyum ve akıl yürütme konusunda en zayıf eseri olarak görmektedir. Soruya olumsuz cevap verişinin, bilim ve sanatın ahlakın gelişimine değil de bozulmasına yol açtığını savunmuş olmasının yerleşik kanılara göre hoş karşılanmayacağı düşünmekte ve bunu “cüretkarlık” olarak nitelendirmektedir. Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Nedeni*, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011. Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Araf Yayınları, 2013.

anlayışını daha da ileri götürmek mümkündür. Bu nedenle sosyalizm görüşü aracılığı ile mevcut düzene yönelik bir eleştirisi vardır. Eski ilişkilerin tasfiyesi, yeni ilişkilerin bütün yönleriyle ortaya çıkmaması, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında çatışmaların ortaya çıkardığı imkanlar devlete, düzene el koyma umudu vermektedir. Bunun ötesinde Batı içi çelişkilerin, sorunların çözüleceği, farklılıkların eşitsizliklerin unsuru olmaktan çıkması, böylece çatışmanın sona ermesi anlamında “tarihin sonu”nun geleceği beklentisi vardır. Batı yayılmacılığı, Batı içi çatışma, şiddetin evrenselliği, toplumsal değişme ve ortak gelecek adına yüceltilmektedir. Bu nedenle bütün olumsuzluklara, eleştirilere rağmen burjuvaziye dünya tarihinin gelişmesinde devrimci bir rol verilmiştir. Bu yönde en etkili açıklama ve eleştiri Marx-Engels’ten gelmiştir. Uzatmadan bunu aktarmakta yarar var. Gerçekten çok güçlü bir eleştiri, çok kuvvetli bir anlatımla yapılmıştır. *Komünist Manifesto* denildiğinde en çok bilinen, alıntılanan, yeni açıklamalara temel olan ve günümüzde de yeniden açılan bu kısımdır. *Komünist Manifesto* yeni ilişkilerin ortaya çıkardığı bunalımı en etkili biçimde ifade ettiği ve bu bunalımın çözümünü felsefi bir tartışma olmanın ötesinde toplum güçlerine dayalı yeni bir düzen ve sıçramanın temeline oturttuğu için önemlidir. “İktidara geldiği her yerde burjuvazi, tüm feodal, babaerkil, kırsal ilişkileri darmadağın etmiştir. İnsanları doğal efendilerine düşümleyen cicili bicili feodal kordonları acımasızca koparıp atmış ve insan ile insan arasında kupkuru çıkar dışında, duygusuz ‘nakit ödeme’ dışında, hiçbir bağ bırakmamıştır. Dindar esrikliğin kutsal ürpertilerini de, şövalyece yüksek heyecanları da, dar kafalı burjuva duygusallığını da bencil hesapçılığın buz gibi suyunda boğmuştur. Kişisel saygınlığı değişim değerine indirgemiş, sayısız belgeli ve kazanılmış özgürlüklerin tümünün yerine tek bir özgürlüğü, vicdansız ticaret özgürlüğünü koymuştur. Kısacası burjuvazi, dinsel ve siyasal gözbağlarıyla üstü örtülü sömürünün yerine, apaçık, utanmaz, dolaysız, çıplak sömürüyü geçirmiştir. Bugüne dek üstün değer verilen ve sofuca bir ürküntüyle bakılan ne kadar eylem varsa burjuvazi bunların hepsinin üstündeki kutsallık örtüsünü çekip atmıştır... Burjuvazi, aile ilişkilerinin yürek titreten duygu dolu peçesini yırtmış ve onu düz para ilişkisine indirgemıştır... Üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaksızın burjuvazi var olamaz. Buna karşılık, eski üretim tarzının değişmeksizin korunması da tüm eski sanayi sınıflarının ilk varoluş koşuluuydu. Üretimde sürekli dönüşüm, tüm toplumsal kesimlerin aralıksız sarsıntıya uğratılması, sonsuz güvensizlik ve hareket, burjuva döneminin tüm ötekilerden ayırt edici niteliğidir. Tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdıkları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta, yeni oluşanlara daha kemikleşmeden eskimektedir. Kalıcı ve duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor ve insanlar nihayet yaşam tavırlarına, karşılıklı ilişkilerine, ayılmış gözlerle bakmak zorunda kalıyorlar.”⁶ Marx-Engels gelenek-

⁶ K. Marx, F. Engels, *Komünist Manifesto*, Ölümsüz / Forever.

sel ilişkilerin tasfiyesini insanlık tarihi açısından değerlendirilmesi gereken bir imkan olarak görmüştür. Ancak yeni düzenin burjuva karakterinden kurtulması ve devrimlerin devamı zorunluluğu vardır. Sosyalizm de kendisini tasfiye etmek için iktidara el koyacaktır. Komünizm insanın özgürleşmesi açısından en son aşamadır. İşçi sınıfının öncülüğü ve “mezar kazıcısı” olması bu anlamdadır.⁷ İlk kurulan sosyalist devlete yönelik eleştiriler de bu yöndedir. Sovyetler Birliği devrimlerin devamı yerine Batı içi çatışmada işçi sınıfının iktidarını pekiştirerek bürokratik, hantal “işçi devleti”ne (özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında birbirine karşıt devletler blokları arasında dengeyi amaçlayan) gerici bir yapıya dönüşmüştür. Batı kendi düzenini genelleştirirken hem kendi içinde, hem de Batı-dışı toplumlarla ilişkilerinde sorunlarla karşılaşmıştır. Günümüzde bunalımın aşılması bir yana dünya ölçüsünde bunalım derinleşmiş ve düzenin doğal bir niteliği olarak egemenlik düzeninin pekişmesine ve totaliterliğe dönüşmüştür. Küresel-barbarlık ahlakı Batı’dan veya Batı’da belli kesimlerden dünya çapında çözüm beklemenin mümkün olmadığı bir ifadesidir. Küresel-barbarlığa geçiş dönemi Amerika’nın keşfiyle başlayan yeni ilişkilerin en son sınırına varmasıdır. Batı’da çizgi-dışı nüfusun kendi ahlakını yeni düzenin antici-ahlakı haline getirerek evrenselleştirmesi her düzeyde toplumsal çözülme ve çürümenin egemenlik kazanmasına neden olmuştur. Bu, dünya uygarlık tarihinin tahrividir. Yeni dönemin ahlakı başından itibaren uygarlık yıkıcılığı üzerine kuruludur.

Her yeni düzen önerisi ve değişim aynı zamanda yeni bir ahlakın da savunuculuğudur. Sosyolojinin ortaya çıktığı XIX. yüzyılda modern toplumsal değişim anlayışıyla ilişkili, geleneksel düzene ve değerlerine karşıt, yeni bir tarihten, yeni bir ahlaktan (adalet, eşitlik, özgürlük, kardeşlik vb.) söz edilmiştir. Modern uygarlık değerleri ile Batı-dışı toplumların kimliği arasındaki farklılık ve ortaklık da bu düzeyde tanımlanmıştır. Burjuvazi başlangıçta devrimci olarak tanımlan-

⁷ Marx modern toplum yaşamının çelişkileri olan yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik, alkolizm, fahişelik, sağlık, barınma, beslenme, yalnızlık, yabancılaşma, sapkınlık, dışlanma, baskı ve tehdit gibi sorunları (tarihsel olarak) sosyalist topluma geçişin bir dayanağı olarak görmüştür. Sosyalist ahlak ilke ve değerleri bütün bu sorunların, kötülüklerin, yanlışlıkların karşıtıdır, tarihsel olarak iyiyi, doğruyu temsil etmektedir. Kapitalist toplumun sorunları, bunalımı düzenin aşılmasının ve toplumsal-devrimci bir sıçramanın gerekçesini oluşturmaktadır. Marx-Engels *Komünist Manifesto*’da burjuvazinin her şeyden önce kendisinin “mezar kazıcıları”nı ürettiğinden bu nedenle söz etmektedir. Genel açıklamaya göre burjuvazinin kendi mezar kazıcılarını yarattığı andan itibaren (iktisadi açıdan egemenliğini yitirmemiş olmasına rağmen) siyasi açıdan gerilemiş, kendisinden daha demokrat, devrimci bir sınıfın ortaya çıkmasıyla rolünü tamamlamıştır. İşçi sınıfının bağımsız olarak, kendi bildiği tarzda, kendi sınıfsal eylemleriyle ve hedefleriyle sorunları çözeceğini ileri sürmüştür. Diğer bir deyişle işçi sınıfından beklenen burjuva devrimlerinin sürekliliğini sağlamak ve sorunlarını Batı dünya egemenliğinden vazgeçmeden militanca çözmekten başka bir şey olmamıştır. Batı işçi sınıfına verilen bu öncülük ve üstünlükten beklenen sonuçlar çıkmamıştır. Sorun kapitalizmin yıkılmaz olması, sağlam olmasından değil, Batı egemenlik düzeninin Doğu ile ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkmasındandır.

sa da kendi düzenini kurduğunda egemenliğini evrenselleştirmek için Batı-dışı toplumların karşısına çatışmacı, düzen bozucu, yıkıcı bir sınıf olarak çıkmak istememiştir. Batı içindeki toplumlar ve sınıflar arasındaki ayrımlar konusunda da aynı tavır geçerlidir. Sosyolojinin kurucusu olan A. Comte'un "toplumsal fizik" anlayışından yola çıkıp sonuçta sosyolojiyi/bilimi yeni bir din veya ahlak anlayışına dönüştürme çabası bu nedenledir. Marx da sadece yeni bir düzeni/toplumsallaşma biçimini değil bununla birlikte yeni düzenin dayanağı olan "yeni insanı" ve "yeni ahlakı" (komünist geleceği) amaçlamıştır.⁸ Kapitalizmi bu yönüyle eleştirmiştir. Bu eleştiriler Marx ile de sınırlı değildir. Felsefi düzeyde yeni insan tanımları yapılmaktadır. Batı eline geçirdiği üstünlüğün farkındadır. Bunu geleceğe yönelik bir imkan olarak görmektedir. Bu nedenle yeni insan, yeni toplum tanımları yapılmakta, bu tartışmalardan bir biçimde herkes etkilendiği için giderek genel bir kabul haline gelmektedir.

Batı içinde tartışma Doğu ile ilişkiler içinde Batı'nın konumunu tartışmadan yeni insan veya toplum anlayışının temellendirilmesi ve bunun öncülüğünü kimin yapacağı konusundadır. Bu konuda Batı içinde sınıflar ve toplumlar arasında bölünmüşlük geleceği tanımlamada sorunlara neden olmaktadır. Nietzsche'ye göre "yeni insan" iyinin ve kötünün ötesine geçmeyi/bağımsızlaşmayı başaramamış, yeni değerler, yeni anlamlar yaratabilecek duruma gelmiş bir insandır. Böylece "üst insan", "özgür insan" olunabilir. İyilik-kötülük ikileminin kendisi bir yozlaşmadır. Kitleleri uyuşturan, düşünceden uzaklaştırarak hazırcı bir şekilde alınan değer eğitime karşı çıktığı ünlü aforizması "Tanrı öldü" ifadesi, değerlerin de yeniden biçimlendirilmesini ve bu yönde ortaya çıkan yaşam mücadelesini özetlemektedir.⁹ Bu görüşü tersine dönüştürmek ve yeni dönemin imkan yerine tam tersine açmaza dönüşmesinden de söz etmek mümkündür. Bir anlamda yeni insana ve düzene geçişi belirten "tanrıtanımazlık" anlayışına karşı, Nietzsche ile hemen hemen aynı dönemde Dostoyevski "Tanrı yoksa her şey mübah"tır sözüyle insanın kendi kendini tahrip ettiği bir cehennem yaşamını veya düzenini hatırlatmaktadır.¹⁰ Buradan "hiçlik veya "gelecek yoktur" görüşüne kadar gitmek kolayca mümkün olmuştur. Bu durum ahlak anlayışını bir başka biçimde tartışmanın da koşullarını hazırlamıştır. Aslında Tanrının "yokluğu" değil "ölmesi/öldürülmesi"dir sözü edilen. Bu, yeni sorunlar getirmektedir. Sonrasında ne olacağı açık değildir, çok güvenli de görülmemektedir. Bu anlamda

⁸ *Komünist Manifesto*'nun çeşitli çevirilerinde kitap "Bir hayalet, komünizm hayaleti bütün Avrupa'yı dolaşmaktadır" veya "Avrupa'da bir dehşet hüküm sürüyor: Komünizm dehşeti" cümlesi ile başlamaktadır. Belki Mustafa Suphi'nin tamamlanmamış kitabının başlangıç cümlesi kitabın başlığına daha uygundur: "Bir hayalet, komünizm hayaleti Avrupa'yı büyülemiştir." Kitabın çeşitli çevirileri mevcuttur. K. Marx, F. Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Nail Sathgan, Yordam Yayınları, İstanbul, 2013.

⁹ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Çev. F. Aydın, Sis Yayıncılık, 2014.

¹⁰ Dostoyevski, *Ecimiler*, Çev. M. Beyhan, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

“Tanrı’nın ölmesi / öldürülmesi” insanın ve toplumun öncesiz-sonrasız şimdiyle sınırlanmasını, dramını, değersizleşmesini, hiçliğini, anlamsız kalmasını, diğer bir deyişle yeniyi oluşturma ve değerlerini ortaya koymak zorluklarını, kaygılarını belirtmektedir.¹¹ Yeniyi felsefi veya edebiyatın alanı içinde tartışmak yetmemektedir. Bu nedenle Batı içinde bölünmeleri de kapsayacak, hiçbir görüşü / ayrıcalığı reddetmeyecek biçimde birlikte tartışılması amacıyla sorunların bilim aracılığı ve toplum güçlerine dayalı olarak çözümü gündeme gelmiş, toplumsal değişme kuramı ile geleceğe yönelik ortak bir perspektif / yöntem anlayışı ortaya konmuştur. (Açıklama Batı-merkezcidir, Batı dışı toplumların katkısı ve ağırlığı beklenmemektedir.) Felsefenin, edebiyat-sanatın ve dinin dışında sorunların açıklanması ve çözümü yönünde yeni arayışlar sosyolojinin ve Marxizmin öne çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Konunun bilim düzeyinde gündeme gelmesinin nedeni Batı dünya egemenliği içinde hiçbir görüşü reddetmeden birlikte varlığını savunmaktan kaynaklanmıştır. Batı düşüncesi içinde hem yeni düzene övgü, hem de yeni düzenin eleştirisi birliktedir. Her açıklama, bölünmeleri, farklılaşmayı aşmak mümkün olmadığı için karşı tarafı mahkum etmek amacıyla kendini ahlaki olarak temellendirme gereği duymuştur. Kapitalizme, yeni düzen değerlerine yönelik eleştiri, küçümseme yadırganmamıştır.

Bilim açıklamaları ile ahlak arasında ilişki düzenin sorunlarıyla ilgilidir. Tartışma “gökten yere inmiş”, sanat-edebiyattan da faydalanarak düzenin özellikleri, işleyişi bilimsel temelde ele alınmış, açıklamada kişilerin önemli rolleri olmuştur. Geçiş dönemi ve sürecin devam etmesi tartışmalara dinamizm sağlamıştır. Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine* ve *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı* kitaplarında kapitalizmi iktisadi ilişkiler yanında kültürel süreç (aşk ile evliliğin ayrılması, lüks ile üretim arasındaki ilişki, iktisadi ilişkilerin gelişmesinde lüks’ün/savurganlığın oynadığı rol, “metres ekonomisi”, “kapitalist lüks kültürü”) içinde gelişimini *yüzeysellik*le tanımlamıştır.¹² Sonuçta burjuvazinin siyasi öncülüğü, iktisadi aklı veya savurganlık ruhu yoz bir kültür oluşturmaktadır. Batı kimliğini tehlikeye atacağı görüşüyle Batı muhafazakar *düşüncesi içinde de* kapitalizme bu yönde eleştiriler (yozlaşma, ahlak düşkünlüğü) *öne çıkarılmıştır*. Türkiye’de de Tanzimat’tan bu yana Batıcılığa eleştirileri, Ortodoks/köktenci-Batıcılar tarafından da Batı siyasi seçimini tartışmadan Batı yaşam tarzının eleştirisi (yanlış/çarpık Batılılaşma) biçimindedir. Buradan kültür ve uygarlık ayırımına

¹¹ Ancak bu eğilim bir başka paralel eğilimin ortaya çıkmasına engel değildir. Dinin yasaları yerine din-dışı-laik ahlakın yasalarının alması gündelik yaşamda yasakların, yaptırımların kalkmasını değil, biçim değiştirmesini göstermiştir. Ahlak kurallarının geçerli olmadığı bazı durumlarda onunla ilişkili hukuk kuralları devreye girmiştir.

¹² Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998. Werner Sombart, *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlâki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

gidilmesi zor olmamıştır. Tartışma başlangıçta daha çok edebiyat düzeyindedir, sonrasında sosyoloji düzeyine taşınmıştır.¹³ Bu görüşlerin kaynağında Batı muhafazakarlığı ile ilişkili benzer kaygılar bulunmaktadır. Ancak benzerlik yüzeyseldir. Batı’da burjuvazi Doğu ile ilişkilerde Batı’nın konumu değişmediği için geleneksel/muhafazakar *düşünceye bütünüyle karşı çıkmamıştır*. Batı uygarlık çıkarlarından vazgeçmeden, kapitalizmin yıkıcılığına/tahribatına karşı verili düzeni aşma düşüncesi olmaksızın (Batı kimliğini korumak amacıyla) muhafazakar ahlak savunuculuğuna girilmiştir. Batı ve Batı-dışı toplumlarda genel olarak muhafazakarlık toplum kimliğini korumanın ve darlaştırmanın bir yöntemi olmuştur. Verili egemenlik düzeninin hem bir tehdit, hem de çözüm olması içe kapanarak varlığını koruma çabasını öne çıkarmaktadır. Din, ahlak bu açıdan kişisel düzeyde de içe kapanarak uygarlık kimliğine sahip çıkmanın, düzene katılmanın elverişli bir yolu olmaktadır. “Düzenin yabancılaşma”sı ile din ve ahlak arasındaki ilişki konusunda Marx da aynı görüştedir. Ancak kapitalizm ile yabancılaşmanın insanın, doğanın yıkımına dönüştüğünü (dini, ahlaki katı yargıların da “buharlaştığı”nı) belirterek sosyalizm anlayışını gerekçelendirmiştir.

Marx yabancılaşmanın, yozlaşmanın *aşılması konusunda Aydınlanma düşüncesiyle bağlantılı* devrimci-sosyalist toplumsal değişme anlayışını savunmaktadır. Batı muhafazakarlığının anti-sosyalist, anti-Marxist olması bu nedenledir. Marxizm kapitalist toplumda insanın kendine ve dünyaya yabancılaşmanın en son kerteye vardığını belirterek yeni düzenin ilişkilerini aşmak gerektiğini sosyalizm anlayışı ile temellendirmiştir. Bu aynı zamanda komünist ahlakın, yeni insan anlayışının da temelidir. Özellikle sosyalizmin kapitalizme yönelik eleştirileri karşısında sosyoloji yeni düzenin eski/geleneksel düzene ve ahlakına karşı üstünlüğünü savunmakta zorlanmıştır. Kurucu sosyologlar yeni toplum modelini savunmak yanında bunu ahlak ile temellendirmek zorunda kalmışlardır. Durkheim’in *Ahlak Sosyolojisi*,¹⁴ Weber’in *Kapitalizmin Ruhunu, Protestan Ahlakı*¹⁵ adlı çalışmaları bu açıdan önemlidir. Weber, Batı uygarlığı ve kapita-

¹³ Osmanlı sonrası yeni Türkiye’de kesin siyasi seçim belli olduğunda artık sosyoloji “yurttaşlık bilgisi”ne dönüşmüş, ahlak ve eğitim birlikte ele alınmıştır. Günümüzde de siyasi değişikliklerin temeli, Türkiye’nin kendi sorunlarının çözümünden kaynaklanmak yerine, toplumlar arası yeni ilişkilere bağlı olarak ortaya çıktığı için ahlak bir eğitim konusu olarak alınmaya devam etmektedir. Temel eğitim içinde ahlak derslerinin konması, çıkarılması, değişmesi bu serüvenin özeti gibidir. Günümüzde “Din ve Ahlak Bilgisi” birliktedir. Yarın bir başka biçime dönüşmesi de devletin seçimine bağlıdır.

¹⁴ Emile Durkheim-P. Fauconnet, *Terbiye ve Sosyoloji*, çev. İ. Memduh Seydol, Sinan Matbaası ve Neşriyat evi, Sosyal Bilimler Serisi, Sayı: I, İstanbul, 1950; Emile Durkheim, *Meslek Ahlakı*, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.

¹⁵ Türkiye’de Weber’in görüşlerinin özellikle Batı ile farklılığı savunan İslamcı kesimlerde ilgi görmesi gerçekten hayret verilecek bir olaydır. Bu yargımız elbette konunun açıklaması olmadığı için değil. Weber daha başlarken önyargılıdır. “Çağdaş Avrupa kültür dünyasının bir üyesi, evrensel tarihin herhangi bir sorununu, kaçınılmaz bir şekilde ve haklı olarak su soru

lizmin bu militan savunucusu, uygarlığın bütün öğelerini Batı'ya bağlamakla kalmaz, Doğu uygarlıklarını küçümseyerek ahlaki da kapitalizme bağlantılı olarak sadece Batı'nın tapulu malı görür. Ahlaken de Doğu'yu dışlar. Ahlakın, geçerli saydığı gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı'da olduğu görüşündedir. Durkheim, ahlaki toplumsallaşmayı sağlayan ve yöneten toplum yasaları altında incelenebilecek bir konu olarak görmüştür. Bu yönüyle ahlakın ele alınışı dini kurallar ve yaptırımlar dışında yeni bir açıklamayı belirttiği için Ahlak Sosyolojisi'nin kurucusu olmuştur. Buradan yeni bir yöntem anlayışına dayalı "Ahlak Bilimi"nden de söz etmesi mümkün olmuştur. Durkheim'a göre düzen kendiliğinden, mekanik bir işleyiş değildir, ahlak tarafından belirlenmiştir. Durkheim'ın amacı mevcut düzenin doğrulanmasıdır, endüstri toplumuna geçiş ile birlikte farklılaşan meslekler ve meslek ahlakı üzerinde durmuştur. Geleneksel işbölümü ve toplum örgütlenmesi dışında, yeni bir örgütlenme ve yeni değerlerden söz etmiştir. Sosyal bir kurumun, bir ahlak disiplini olmadan yaşayamayacağı görüşündedir. "Meslek ahlakı" ile gerçekte kendi sosyoloji (toplum) görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.¹⁶ Weber ise Marx'a yanıt vermek amacıyla Protestan ahlakı ile kapitalizm arasında (zenginlik, yoksulluk, cimrilik, tüketim vb.) ilişki kurmuş, kapitalizmin merkezine Protestanlığı koyarak modern toplum kimliğini Batı kimliği içinde tanımlamıştır. Sombart ise Weber'e karşılık olarak kapitalizmin temelinde Yahudiliğin ve Yahudi ticaret ahlakının bulunduğunu öne sürecektir. Marx, Avrupa'da meydana gelen büyük değişimi feodalizmden sosyalizme geçiş olarak değerlendirirken, Weber geleneksel yapıdan ussal-yasal temele dayalı rasyonel-bürokratik yapıya doğru gidişi kapitalizmin kurumsallaşması olarak görmüştür. Buna karşılık Simmel ve Tönnies gibi diğer Alman sosyologlar toplumun birlikte olma zorunluluğu olarak ortaya çıkışı ile modern toplum ve birey arasındaki ilişkilerde çelişki-

çerçevesinde ele alınacaktır, Batı'ya özgü ve yalnızca orada ortaya çıkmış kültürel birikimlerin yine de evrensel, en azından öyle olmasını dilediğimiz anlam ve geçerliliğe sahip bir gelişme içinde yer almalarını, koşulların ne türden birlikteliği ortaya çıkarmıştır?" Max Weber, *Kapitalizmin Ruhu, Protestan Ahlakı*, Çev. Gülistan Solmaz, Alter Yayıncılık, 2009.

¹⁶ Durkheim'ın sosyolojinin kurucusu sayılmasının nedeni, toplum içi çelişki ve çatışmalardan bağımsız olarak "toplumsal bütünleşme"yi savunmasından kaynaklanmaktadır. Bu bütünlük bireylerin aynı geleneklere ve göreneklere, benzer ahlaki ve dini kanaatlere bağlı olmalarıyla sağlanır. İnsanlığın evriminin daha ileri bir aşamasını temsil eden organik dayanışma üzerine kurulu karmaşık cemiyetlerde, nüfusun ve nüfus yoğunluğunun artmasına bağlı olarak gelişen bir karmaşıklaşma, işbölümü ve fonksiyonel ihtisaslaşma söz konusudur. Benzer değerlere, inançlara kanaatlere sahip olmanın yerini, kişiler ve gruplar arası karşılıklı bağlılık ve işbirliği almaya başlar. Toplumsal düzen formel mekanizmalarla ve kurullarla sağlanır. Hukuk ve ahlakın kuralları bu açıdan önemlidir. Bu bağlamda, farklılaşmanın, işbölümünün ve uzmanlaşmanın arttığı bir toplumsal yapıda giderek kişisellikten uzaklaşıp mesafeli bir hal alan toplumsal ilişkilerin, ancak biçimsel niteliği oldukça gelişmiş bir hukuk ve ahlak kuralları aracılığıyla düzenlenebileceğini savunur.

lerin (kar gütme, kazanç sağlama, para ile kültür ilişkisi) yapay ve çözülmeye mahkum toplumu oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Modernleşme geleneksel dünya görüşüne karşı yeni/köksüz bir tarih anlayışını amaçlarken bunu temellendirmede zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukları aşmak, insani ilişkileri ve ihtiyaçları nihai sonucuna indirgemek amacıyla ahlak (paraca alınıp-satılabilen) en basit ve yalın ilişkiye dönüştürülmüştür. Bu ahlak kuralları, değerleri aynı zamanda yeni toplumun işleyiş modelini vermektedir. Alman sosyoloji düşünce geleneği içinde (eğer bir anlamı varsa hepsi de Yahudi kökenli Alman olan Marx, Sombart, Simmel, Tönnies) kapitalizme yönelik ahlak düzeyinde eleştirilerden yola çıkarak, yabancılaşmadan lükse, hazdan eğlenceye modern gündelik yaşamın çeşitli yönleri üzerine kültüre dayalı yeni konuların gündeme gelmesinde yol açıcı olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra da Frankfurt Okulu aracılığıyla bu görüşler etkili olmuştur. Amerika’da ve Avrupa’da toplum bilimlerinin yeniden biçimlenmesi, ele aldığı konuların değişimi bu eleştirilere dayandırılmıştır.¹⁷ Bu çalışmalarda toplum, toplumlar arası ilişkiler, sınıf çıkarları ve çelişkileri yerine birey-toplum uyumu ve ortaklığı veya çelişki ve çatışmaları egemenlik, otorite, boyun eğme, dışlama veya kabul etme özellikleri içinde öne çıkarılmıştır. Başlangıçta iktidar-otorite ve modern akla yönelik eleştiriler öne çıkarken, insan içgüdüleri ve davranış özellikleriyle ilişkili uyum ve uyumsuzluklar ve giderek en az içgüdüler kadar mutlaklaştırılan iletişim / kültür endüstrisinin işleyişi ele alınmıştır. XX. yüzyılda Alman kökenli sosyologların çalışmaları, modernleşme eleştirileri, kendi anlayışı çerçevesinde ABD’de ilgi görmüş ve esas etkinliğini ABD’de kazanmıştır. Bu yönüyle özellikle (Aydınlanma ve iktisat temelli toplum açıklamalarına ve genel dünya görüşüne karşı) muhalif Alman sosyoloji geleneği ABD’nin “arka bahçesi”ni oluşturmuştur. Bunun nedenleri, sonuçları ayrıca araştırılması, tartışılması gereken bir konudur. Marx’ı bir kenara bırakırsak Alman sosyologlarının özellikle Fransız Aydınlanma geleneğinden ve XIX. yüzyıl sosyoloji anlayışından (Charles Fourier, P.J. Proudhon, Saint-Simon, Auguste Comte ve bir yönüyle Emile Durkheim’dan) farklı olarak kültür konusunu gündeme getirmişlerdir. Bunda, başlangıçta Almanya’nın hem Batı kimliğine / egemenliğine ortaklık, hem de bu yeni ilişkiler içinde kendi özel yerini, rolünü vurgulama çabası vardır. Bu nedenle Batı uygarlığının kendisini yaratan nedenle aynı düzlemde olmadığı görüşü öne çıkmış, buradan kültür ve uygarlık ayrımı ile Almanya’nın Batı içinde özel konumu gündeme getirilmiştir. Almanya, Doğu ile ilişkilerde ekonomik, siyasi, askeri düzeyde öncü olmasa bile en azından Batı içinde kültür-felsefe konusunda öncülük iddiasındadır. Sonuçta bu görüşler modernleşmeye karşı eleştirel olarak çok güçlü yönlerine karşın tersine bir rol oynamıştır. Başlangıçta Avrupa’nın bir uzantısı olan Amerika yeni ilişkilerin başlatıcısı olarak öne çıkmıştır. Hem mo-

¹⁷ Bu okulun serüveni ve ele aldığı konular açısından önemli bir çalışmayı belirtelim. Sezgin Kızılcıkelik, *Frankfurt Okulu*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.

dernleşme konusunda başarıları, hem de modernleşme eleştirileriyle öne çıkmış, Avrupa Amerika'nın taşrasına dönüşmüştür.

Modern uygarlığın sorunları, çürümesi veya başarısı, işleyişi temel bir tartışma konusudur. Mevcut düzenin sorunlarının çözümünün yeni bir düzenin, sosyalizmin temelini oluşturacağı görüşü Avrupa'da ve Amerika'da 1870'li yıllarda eski etkinliğini kaybetmiş, gözden düşmüştür. Kapitalizme muhalif Alman sosyologları ve Fransız entelektüelleri Aydınlanma eleştirileri temelinde modern şehir yaşamının bütün sorun ve çelişkilerine karşın kapitalizmin devamını sağladığı yönünde bir sonuç çıkarmışlardır. Bu nedenle bireyin geleneksel kültür ve yerleşik kalıpları ile yeni denge ve düzene uyum göstererek sürmesinin mümkün olduğunu açıklamaya girişmişlerdir. Marxizm ile ilişkisi olmayan ama asalak işadamları ve özel şirketler eleştiricisi olarak tanınan Amerikan sosyolog Thorstein Veblen özellikle *Aylak Sınıfın Teorisi*¹⁸ adlı kitabıyla modern toplum, toplumsallaşma gibi üstünlük verilen kavramları kültürel olarak yeniden tanımlayarak ABD'de etkisini de pekiştirmiştir. İktisattan ve sosyolojiden yola çıkılsa bile toplum yerine birey, bireyler arası ilişkiler, toplumsal teori içindeki yeri tartışmalı olan etnolojik genellemelere dayalı olarak öne çıkarılmıştır. Veblen'e göre *insan davranışlarını etkileyen baskın faktör düşünce alışkanlıklarıdır, düşünce alışkanlıklarının gerisinde ise içgüdüler bulunmaktadır. Düşünce alışkanlıkları dediği kurumların gerisinde de içgüdüler belirleyici olmaktadır.* Aylak sınıf barışsever yapıdan savaşçı yapıya geçişte ortaya çıkar. Oluşumu için topluluğun yağmacı bir toplum olması ve mesleklerin rutin iş programına geçmesi gerekir. Sosyal statü ispatına girişen bireyler, tüketim alışkanlıklarıyla ve tükettikleri ürünlerle kendilerini kanıtlamaya girişmiş, tüketim, ihtiyacı değil egoyu tatmin ve sosyal statüyü yükseltmeyi hedeflemeye başlamıştır. Toplumu, toplumsallaşmayı tanımlayan ilişkiler (sınırsız) ihtiyaçlar ve (sınırlı) kaynaklar arasındaki çelişkiden kaynaklanmasına rağmen açıklamada esas olan toplumsal davranış ile tüketim kültürü arasındaki ilişkidir. Tüketim olgusunun gelişimi tarihi bir temelde değil (işbölümü içinde, güç kullanımına ve sahtekarlığa dayalı işlerle aylak sınıfı temsil eden) erkek ile kadın arasındaki ilişkinin ilkel toplumdan modern topluma kadar geçirdiği değişim grafiği ile açıklanmıştır. Erkek, emek üretmediği ve aylak sınıf üyesi olduğu bir sosyal statüde, asil ve onur sahibi olarak algılanmıştır. Bunu oluşturan ilk algı cesaret, iyi avcılık, fiziksel güç olurken, zamanla daha çok kölesi olup emek işini onlara yaptırtan, en çok aylaklık yapan en çok saygıyı görmeye başlamıştır. Bu maddi güç, zamanla tüm aradaki perdeleri kaldırmış, saygınlık ve onur, emek

¹⁸ Veblen, 1899 yılında yayımlanan *Aylak Sınıf Teorisi* adlı eserinde kurumsal yapının iktisadi faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmıştır. Geçmişte yönetici sınıf, Ortaçağ'da feodal beyleri, İngiliz asilzadeleri, Hindistan'daki üstün kast ve çağımızın sermaye sahibi zenginleri mevcut statülerinden yararlanarak çalışmadıkları halde çalışanların ürettiklerinin önemli bir kısmına el koymaktadırlar. Thorstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Z. Gültekin, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

veya üretim dışında ortaya çıkan zenginlikle doğru orantılı bir ilişkiye girmiştir. Giderek diğer alt sınıflar, kesimler de aynı yoldan geçerek, onlara kendi işlerini yaptırarak, altındaki sınıfları onursuzlaştırarak, aylaklık sınıfına dahil olmuşlardır. Aylak sınıf değer standartları ve itibar açısından toplumsal yapının en üstünde yer alır. Hiçbir kesim bunun dışında kalmaz, taklit veya özentî yoluyla da olsa sisteme dahil olur. Mutluluk zinciri böyle devam eder. Sonuçta Batı-dışı toplumlar ne kadar Batılı sınıfların altında emek işlerine katılıp onursuzlaştırılırsa düzen varlığını sürdürecektir. Onur veya onursuzluk bu ilişkiler içindeki konuma veya yapılan işlere bağlı olarak ortaya çıkar. İleri düzeyde örgütlenmiş endüstri toplumunda saygıdeğerlik “para gücüne” dayanmıştır. Ancak bununla sınırlı değildir. Tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzı kültür tarafından belirlenmektedir. Küçük ve asalak aylak sınıfların tüketim tarzı olan “şaşalı/gösterişçi tüketim”i ile yığınların “özentî tüketimi” arasında kurduğu ilişki ile görece ortaklığı sağlanmıştır.

Aylak sınıflar teorisi gerçekte Amerikan kimliğinin “Amerikan Rüyası” biçiminde yüceltilmesidir. Amerika, Batı uygarlığının bir uzantısı olmasına karşın Doğu-Batı çatışmasının dışında kendisini tanıtmaya özen göstermiştir. Yerli kıyımı, soykırımı, kovboy mantığı bilinmektedir, ancak bu Doğu-Batı çatışması dışında tarihi ilişkiler boyutundan yoksun bir toplumun tasfiyesi olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan Amerika Batı dışı toplumların bir yanda ilgi alanı dışında kalırken, diğer yandan kişisel düzeyde bir çekim merkezi olarak ilgi görecektir. Uzun zaman ABD özgürlükler ve fırsatlar, girişimler ülkesi olarak tanıtılmıştır. Ancak buna karşın ABD’nin ahlakını, kimliğini, tarihini toplum olarak paylaşmak, benimsemek mümkün değildir. Bu nedenle “toplumsuz- toplumsuzlaşma” örneği olarak ABD kimliğinin tanıtımı önemli olmuştur. Amerika kıtasının Batı’ya katılımı sırasında yerli halklara yapılan katliamlar, soykırım Amerikan kimliğince görmezden gelinmektedir. Toplum düzeyinde ABD’yi örnek almak mümkün değildir. Ancak bireysel düzeyde ABD kimliğine katılmanın mümkün olması nedeniyle ortaklık bu düzeyde kurulmaya çalışılmıştır. ABD bireysel düzeyde değişik ülkelerden gelen kişileri kendi potası içinde eritebilmektedir. Birey düzeyinde bu kaynaşma Amerikan değerlerini benimseme ile sınırlıdır. Ancak toplum düzeyinde böyle bir kaynaşmayı, eritmeyi sağlamak mümkün değildir. Bu nedenle Amerikan değerlerini benimseme Amerikan çıkarlarını kişisel olarak paylaşma “Amerikan rüyası” olarak yaygınlaştırılabildiği. Amerika’nın bir “göç ülkesi” olması da bu görüşün benimsenmesine imkan vermektedir. Ancak ABD Doğu-Batı ilişkileri içinde etkinlik kazandıkça Amerikan rüyasını kabul ettirmek bir yana ABD “Çirkin Amerikalı”, “Yankee Go Home” sloganlarıyla karşılaşmıştır. Türkiye’de Amerika’ya karşı çıkanların ABD kaynaklı teorileri benimsemesinde bir terslik vardır. Veblen’in teorisi sadece Behice Boran, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin gibi orada öğrenim gören veya görev yapan sosyologları etkilemekle kalmamış, onun görüşleri siyasi düzeyde de etkili olmuştur. Bunun nedenleri üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Aylak sınıflar teorisinin, bizdeki adıyla "gösterişçi tüketim" in önemi toplum davranışlarının kültüre göre değişiklik göstermesi yanında bireyin düzene katılmasını ve düzenin kendi işleyişini asalak sınıflar ve taklit, özenti aracılığı ile sürdürmesini göstermesindedir. Üstün tüketim nesnelere zenginlik kanıtı olduğundan şerefli de sayılmıştır. Buna karşılık tüketimin nitelik ve sayısındaki eksiklik bir aşağılık ve değersizliğin işaretidir. Toplumun kendi başına varlığının tartışmalı olması nedeniyle toplum yerine toplumsallık konulmuş, toplumsallık da ancak bireyler arası bağlantılar, etkileşimler, ilişkiler ve bağlantılar üstünden anlaşılabilir çalışılmıştır.¹⁹ Buna bağlı olarak toplumsal değişimin yasaları yoktur, ucu açık ve akışkan bir dinamiği vardır. Bu anlayış ahlaki koşullar üstü, toplum-üstü, göreceli ve savunulamaz hale getirirken, eşitlik, özgürleşme, fedakarlık, özveri gibi daha tarihin başından bu yana geçerli olan temel ahlaki kavramları değersiz hale getirmektedir. Aylak sınıf, aslında buna asalak demek daha doğrudur, altında onursuz olarak gördüğü insanların emeğine ve zenginlik yaratmasına bağlı olarak ortaya çıktığı için, kendi çıkarları adına insani ilişkileri değersizleştirmekte, aşağılamaktadır. Toplumu reddeden bir toplumsallaşma anlayışı, zenginliğin kaynağı olarak denetim işlerini yüceltirken, emeği, çalışmayı aşağılayarak, iktidarın kendisini tüketimin aşağı kopyalarıyla görünmez ve tartışılmaz hale getirmektedir. Bu görünmezlikten çıkış, kriz, savaş, bunalım dönemlerinde şiddet, kırım, baskı, otoriterlik, cinsiyetçilik, ırkçılık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Krizler, bunalımlar, savaşlar teorisinin zaafını göstermesi yanında teorisinin kaynağını da statükoculuk, otoriterlik, kıyıcılık, cinsiyetçilik, ırkçılık, dincilik, baskı, şiddet, bireycilik olarak bütün yönleriyle göstermektedir.

Sosyolojinin ve sosyalizmin kurucu ilk ustalarından sonra toplumsallaşma ve toplum tanımlarına eleştirel yaklaşmıştır. Bu görüşün etkili olmasında Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan hayal kırıklıkları yanında, XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'yı sarsan sosyalist ayaklanmaların başarısızlıkları da etkili olmuştur. XX. yüzyıl başında Bolşevik Devrimi de Batı'da heyecan uyandırmamıştır. Sovyetler Birliği'nin rolü Avrupa'dan ve Amerika'dan bağımsız, geleneksel Doğu sorununun bir parçası olarak görülmüştür. Geleceğe yönelik yeni insan, yeni toplum anlayışı geçmişte olduğu gibi savunulamamaktadır, toplum güçlerinin kendi sorunları üzerinde bilinçli bir biçimde etkin olacağı görüşüne karşı da artık kuşkucu, muhafazakar ve karamsar yaklaşmaktadır. Modern düzenin işleyişini insanın doğal, içgüdüsel özelliklerine bağlayarak bu olumsuzluklara, teslimiyetçi-kendiliğindenliğe dayanak yaratma çabasıdadırlar. Bu çalışmalardan çok kabaca da olsa çıkan sonuç günümüz insanının artık nitelik ve potansiyelinin toplum veya bireyselliği tarafından belirlenmediği, toplumsal ilişkilerin bilgi ve değer (ahlak)

¹⁹ Simmel de benzer görüşleri savunmaktadır. Ona göre toplum diyebileceğimiz kendi başına bir varlık yoktur. Toplumsallığın ancak bireyler arası bağlantılar, etkileşimler, ilişkiler ve rabtalar üstünden anlaşılacağı görüşündedir. Buna bağlı olarak toplumsal değişimin yasaları yoktur, gelişmenin ucu açık ve akışkan bir dinamiği vardır.

açısından niteliksizleştiği, sifıra indirgendiği, iyi-kötü, doğru-yanlışın tanımlanamayacak/göreceli halde olduğudur. Aslında bütün bu eleştirilerin çerçevesi Marx kaynaklıdır. Marx işçinin ne kadar çok üretirse o kadar az tüketeceğini, ne kadar çok değer yaratırsa o kadar değerden düştüğünü ve saygınlığının azaldığını, ürettiği nesne ne kadar uygarsa işçinin o kadar barbarlaştığını, işin rasyonel akılcı düzeni artıkça işçinin o kadar akıldan yoksunlaştığını ve doğanın kölesi haline geldiğinden söz etmiştir. Sonuçta Marx'a göre kapitalizmin işleyişi ve akılcı düzeni işçi için budalalık ve aptallık üretmektedir. Üretim toplumsallaşmakta, fakat üretimin toplumsallaşmasına ters bir biçimde insan kendi toplumsal varlığına yabancılaşmaktadır. Komünizm bu yabancılaşmayı aşacaktır. Bunun için başta insanın üretim/tüketim ve sorumlulukta ahlaki bir dönüşüme uğraması, bilinç düzeyinde bir sıçrama yapması gerekmektedir. XIX. yüzyıl sosyalizm anlayışı insanın değersizleşmesine karşı yeni bir düzenin ve devrimci ahlakın savunuculuğunu kendisine dayanak yaparken giderek insanın değersizleşmesi aşılması gereken sorun olmaktan çıkmış, düzenin ve insanın doğal bir niteliği haline gelmiştir. XIX. yüzyıl ile ilişkili Batı toplum modeline yönelik eleştiriler sonuçta Batı-merkezci açıklamaları zayıflatmıştır. Ancak Batı Doğu üzerindeki egemenliğinden vazgeçmiş değildir. ABD'nin etkili olmasında modernleşme anlayışına duyulan inancın, iyimserliğin ortadan kalkması da önemli bir rol oynamıştır. Modern toplumsal değişme ve yeni tarih anlayışının giderek toplumsal çözülme, bozulma ve çürüme olarak açmaza dönüşmesi, sorunların müzminleşmesi yeni küresel-barbarlık döneminin ve otoriterliğinin dayanağı haline gelmiştir.

Batı XIX. yüzyıl sonrasında Doğu karşısında elde ettiği bütün üstünlüğe ve kendi düzeninin evrenselleştirmesine rağmen taraflardan biri olarak kalmıştır. Batı çözümüne ortaklıktan değil sadece uyumdan söz edilmiştir. Bu nedenle Batı ahlak kavramları ve değerlerine kendinden üstünlük verilmiş, Batı ahlakının özünde taşıdığına inanılan cevherlerden söz edilmiştir. Gerçekte ahlak da belli koşullar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle geçmişin ahlakının olduğu gibi günümüz ahlakının da tartışılması kaçınılmazdır. Günümüzde ABD kendi egemenliğini sınırlayıcı, bağlayıcı hiçbir koşul, değer ile tanımlamak istememektedir. Bu nedenle ahlakın üstünlüğünden, akla dayalı kurgusal, mükemmel, ileri, ideal, evrensel olduğu yönündeki teorik açıklamalardan da vazgeçilmiştir. Hiçbir ahlak değerinin savunulamaması, "ne olsa gider" şiarıyla ABD'nin saldırganlığı, müdahaleleri, otoriterliği, egemenliği, şiddeti tartışılmaz hale gelirken, dünya tarihinin bütünlüğü ve yeni ahlak anlayışı mahkum edilmektedir. Modern-geleceksel çeşitli biçimleriyle ahlakın gözden düşmesi günümüz güç dağılımı içinde ABD dünya egemenlik düzeninin doğrulanmasına dönüşmektedir. Dünya tarihi gelişmesi içinde dini, ahlaki, felsefi, siyasi, askeri, hukuki yapı ve düşünceler toplumlar arası ilişkilerin değişmesiyle çeşitli biçimler almıştır. Ancak toplumlar arası çıkarların, farklılıkların aşılması nedeniyle siyaset, din, ahlak, felsefe, hukuk örgütlenmesinden vazgeçilmemiştir. Bunun ötesinde Göçebe-Yerleşik, sonrasında Doğu-Batı uygarlıkları arasında çatışmada taraflar koşullar üstü, her

toplumsal durum için geçerli ahlak anlayışını ilke olarak savunmuşlardır. Koşulları aşmak mümkün olmasa da iyi-kötü, doğru-yanlış, özgürlük, adalet, eşitlik, kardeşlik, ortaklık, dayanışma, özveri, fedakarlık, dostluk anlayışını yüceltmişler, saf/ebedi/bütünsel ahlak anlayışını en azından soyut düzeyde savunmuşlardır. Başlangıçta toplumsallaşmanın dayanağı ve gereği de bunlar olmuştur. İnsan doğa ve toplumla kendini özdeşleştirerek bu bütünlüğü kutsallaştırarak, yücelterek insan olmuştur. Buna karşın günümüzde her türlü gerçekliğin ortadan kalkması, belirsizleşmesiyle savunulacak ahlaki hiçbir ilke ve değer kalmamıştır. “Ne olsa gider” anlayışı koşullardan bağımsızlaşmayı belirtmesine rağmen insanın özgürleşmesini, bir aşamayı değil, günümüz ABD egemenlik çıkarlarının mutlaklaşmasını belirtmektedir.

Ahlak-toplum ilişkisi tek yönlü bir olay değildir. Ahlak kural ve değerleri toplum ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamasına karşın ahlak yeniden yapılanması gereken bir alandır. Sosyolojinin, sosyalizmin de geçmişte ahlaka olan ilgisi bu yönedir. Buna karşılık günümüzde tersine bir eğilim vardır. “Ne olsa gider” ilkesinin küresel-barbarlık ahlakının temel şiarı olması teslimiyetçi kendiliğindenlik içinde günümüz egemen ilişki ve kurallarının tek geçerli ölçüt olmasıdır. Günümüzde siyaseti, iktisadi, kültürü, ahlakı çözümle ilişkili olarak yeniden örgütlenme, yeniden biçimlendirme ve düzenleme anlayışı ortadan kalkmıştır. Bu durum geçmişten bugüne ortaya çıkan sorunların aşılmasını, insanın özgürleşmesini değil, sorunların çözümsüz kalarak mutlaklaşmasını, şimdinin bağımsız kurallarının otoriterlik olarak dayatılmasıyla tarihi gelişmeye de ters düşmektedir. Günümüzde Amerikan eksenli küresel-barbarlık ahlakının egemen olması buna bütün insanların, toplumların ortak olması demek değildir. Sorunlar vardır. İmkanlar da vardır. İnsandan, insanın yaratıcılığından umut kesmek mümkün değildir.